

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Book CLXXXIX

P R E S I D E N C Y

Book 14

VLADAN ĐORĐEVIĆ

ON THE OCCASION OF THE 176th ANNIVERSARY OF HIS BIRTH

BELGRADE 2020

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXXXIX

ПРЕДСЕДНИШТВО

Књига 14

ВЛАДАН ЂОРЂЕВИЋ

ПОВОДОМ СТО СЕДАМДЕСЕТ ШЕСТ ГОДИНА ОД РОЂЕЊА

БЕОГРАД 2020

Организациони одбор
академик Владимир Кањух
академик Радоје Чоловић
дописни члан Мира Радојевић
дописни члан Јован Делић
Вера Бајић, секретар

Рецензенти
академик Василије Крстић
академик Нада Милошевић Ђорђевић
академик Миодраг Чолић
академик Љубодраг Димић
проф. др Душан Иванић
проф. др Горан М. Максимовић

Главни уредник
академик Зоран Кнежевић

Уредници
академик Владимир Кањух
академик Радоје Чоловић
дописни члан Мира Радојевић
дописни члан Јован Делић

Издавач
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Технички уредник
Никола Сивановић

Лектура
Младенка Савичић

Коректура
Рајка Павловић

Дизајн корица
Драјана Лацмановић–Лекић

Штампа
Службени гласник, Београд

ISBN 978-86-7025-888-4

Тираж 400 примерака

© Српска академија наука и уметности, 2020.

С А Д Р Ж А Ј

Реч уредника.....	9
Василије Ђ. Крестић: <i>Владан Ђорђевић и Српско учено друштво</i>	11
Vasilije Đ. Krestić: <i>Vladan Đorđević and the Serbian Learned Society (SLS)</i>	17
Вељко Тодоровић: <i>Владан Ђорђевић и српска војска</i>	19
Veljko Todorović: <i>Vladan Đorđević and the Serbian Army</i>	35
Вељко Тодоровић, Јово Зељковић: <i>Владан Ђорђевић и историја Српској војној саниџерији</i>	37
Veljko Todorović, Jovo Zeljković: <i>Vladan Đorđević and the History of the Serbian Medical Corps</i>	52
Радоје Чоловић, Владимир Кањух: <i>Владан Ђорђевић и Српско лекарско друштво</i>	53
Radoje Čolović, Vladimir Kanjuh: <i>Vladan Đorđević and the Serbian Medical Society</i>	68
Радоје Чоловић: <i>Прикази, предавања и дискусије др Владана Ђорђевића на састанцима Српској лекарској друштва</i>	71
Radoje Čolović: <i>Dr Vladan Đorđević's Presentations, Lectures and Discussions at the Serbian Medical Society Meetings</i>	80
Зоран Вацић: <i>Народна медицина у Срба написао др Владан Ђорђевић</i>	81
Zoran Vacić: <i>Narodna medicina u Srba by Dr Vladan Đorđević</i>	103
Радоје Чоловић: <i>Владан Ђорђевић иницијатор и оснивач „Српској друштва за приватну помоћ рањеницима и болесницима“ (Српској друштва Црвеној крсти)</i>	105
Radoje Čolović: <i>Vladan Đorđević, Initiator and Founder of „The Serbian Society for Private Assistance to the Wounded and Sick Soldiers“ (Serbian Red Cross Society)</i>	116

Гордана Лазаревић: Улога др Владана Ђорђевића као уредника и власника часописа Отаџбина у развоју здравствене културе.....	117
Gordana Lazarević: <i>Vladan Đorđević's role as the editor and owner of the journal Otažbina in building a culture of health</i>	136
Зоран Ваџић: Реформа помоћи сиромашнима – допринос Владана Ђорђевића	137
Zoran Vacić: <i>Reform of help to the Poor – Vladan Đorđević's Contribution</i>	150
Радоје Чоловић: Др Владан Ђорђевић, први почасни доктор медицинских наука Универзитета у Београду	153
Radoje Čolović: <i>Dr Vladan Đorđević, the first Honorary Doctor of Medical Sciences of the University of Belgrade</i>	164
Зоран Ваџић: „Мизерија практичној животи“ Владана Ђорђевића	165
Zoran Vacić: <i>Vladan Đorđević's "Misery of Practical Life"</i>	184
Борис Милосављевић: Породица и порекло Владана Ђорђевића	185
Boris Milosavljević: <i>Vladan Đorđević's Family and Background</i>	203
Драган Симеуновић: Полемика др Владана Ђорђевића са српским социјалистима о „сиротињској болници“ и радничком питању	205
Dragan Simeunović: <i>The Polemic of Dr Vladan Đorđević with Serbian Socialists About "the Hospital for the Poor" and the Labour Issue</i>	237
Мирослав Перишић: Дипломатски дани Владана Ђорђевића у Атини	239
Miroslav Perišić: <i>Vladan Đorđević's Diplomatic Service in Athens</i>	251
Петар В. Крестић: Шест писама Стојана Новаковића Владану Ђорђевићу 1893. године	253
Petar V. Krestić: <i>Six Letters that Stojan Novaković sent to Vladan Đorđević in 1893</i>	270
Славенко Терзић: Балкански хоризонти Владана Ђорђевића	271
Slavenko Terzić: <i>Balkan Horizons of Vladan Đorđević</i>	292
Милић Ј. Милићевић: Државне и друштвене промене за време председништва Владана Ђорђевића (октобарској режима) 1897–1900. године	293
Milić J. Milićević: <i>State and Social Changes During the Presidency of Vladan Đorđević (October Regime) 1897–1900</i>	306
Војислав Г. Павловић: Конкордатско питање за време владе Владана Ђорђевића	307
Vojislav G. Pavlović: <i>The Concordat Issue During the Government Led by Vladan Đorđević</i>	319

Владимир Јовановић: <i>Владан Ђорђевић и Ивањдански атентат</i>	321
Vladimir Jovanović: <i>Vladan Đorđević and the Ivandan Assassination Attempt</i>	340
Ђорђе Ђурић: <i>Владан Ђорђевић и Јован Жујовић, њихов политички судбина два разочарана обреновићевца</i>	343
Đorđe Đurić: <i>Vladan Đorđević and Jovan Žujović, the Political Destiny of two Disillusioned Supporters of the Obrenović Dynasty</i>	360
Јован Делић: <i>Владан Ђорђевић у науци о књижевности</i>	363
Jovan Delić: <i>Vladan Đorđević and the Science of Literature</i>	377
Душан Иванић: <i>Владан Ђорђевић и српски реализам</i>	379
Dušan Ivanić: <i>Vladan Đorđević and Serbian Realism</i>	385
Љиљана Костић: <i>Аутобиографски и поезијски дискурс Владана Ђорђевића</i>	387
Ljiljana Kostić: <i>Vladan Đorđević's Autobiographical and Poetic Discourse</i>	397
Татјана Јовићевић: <i>Историја, фикција, актуелност – причавање и поруке у прози Владана Ђорђевића</i>	399
Tatjana Jovičević: <i>History, Fiction, Actuality – Storytelling and Messages in the Prose of Vladan Đorđević</i>	415
Јована М. Јосиповић: <i>Митолошка романтичарска љубави и страсти у Кочиной крајини</i>	417
Jovana M. Josipović: <i>Mythopoetics of Romantic Love and Passion in Kočina krajina</i>	426
Драгана Вукићевић: <i>Голгота – поезија мелодрамске прозе</i>	427
Dragana Vukičević: <i>Golgotha – The Poetics of Melodramatic Prose</i>	445
Снежана Милосављевић Милић: <i>Слика владара између историјске и књижевне наративе у роману У фронт Владана Ђорђевића</i>	447
Snežana Milosavljević Milić: <i>A Portrait of a Ruler Between Historiographic and Literary Narration – U front by Vladan Đorđević</i>	455
Горан М. Максимовић: <i>Путописна проза Владана Ђорђевића</i>	457
Goran M. Maksimović: <i>Travelogue Prose by Vladan Đorđević</i>	468
Зорица Несторовић: <i>Рађ Владана Ђорђевића у области драме</i>	469
Zorica Nestorović: <i>Vladan Đorđević's Work in the Field of Drama</i>	484

Радослав Ераковић: <i>Лекар, њојџуковник и невешџи коњаник: мемоарско-дневничка сучељавања Владана Ђорђевића и Пере Тодоровића</i>	485
Radoslav Eraković: <i>Physician, Lieutenant Colonel and Unskilful Equestrian: Literary Rivalry Between Vladan Đorđević and Pera Todorović</i>	495
Гордана Илић Марковић: <i>Бечке ѓодине Владана Ђорђевића</i>	497
Gordana Ilić Marković: <i>Die Wiener Jahre von Vladan Đorđević</i>	514
Драгана Бедов: <i>Успомене Владана Ђорђевића – између сведочења и настојања</i>	515
Dragana Bedov: <i>Uspomene by Vladan Đorđević – Between Testimony and Aspiration</i>	541

РЕЧ УРЕДНИКА

На предлог Одељења медицинских наука, Председништво Српске академије наука и уметности је 2020. годину посветило академику Владану Ђорђевићу. Четворочлани Одбор добио је изузетно тежак задатак да, на начин како су већ представљени истакнути чланови Академије, Јован Цвијић, Михаило Петровић Алас, Стојан Новаковић и Слободан Јовановић, нашој и страниој јавности што потпуније представи академика Владана Ђорђевића, који је током свог, за своје време врло дугог живота, уз изврсне личне способности, испољио широка интересовања и дао изузетне доприносе у разним областима у којима је делао и којима је често давао и лични печат.

Владан Ђорђевић је био један од првих Срба пореклом из Србије који су завршили студије медицине, први српски хирург у данашњем смислу речи који је у области хирургије и српске медицине, војном и грађанском санитету, медицинској публицистици, издаваштву и преводилаштву у медицини, оставио изузетно дубоке трагове. Уз то, он је био изузетан друштвени радник, оснивач три велика друштва која и данас постоје и успешно раде, председник Одбора београдске општине, успешан министар просвете и црквених дела, министар привреде, вишегодишњи дипломата у Грчкој и Турској, три године председник Владе и министар иностраних дела, истакнути национални радник, који се успешно огледао и у књижевности као писац приповедака, историјских романа, путописа, преводилац, оснивач, власник и уредник часописа *Ошацибина*, једног од најбољих часописа у другој половини деветнаестог века, припадник једне изузетне генерације српске интелигенције која је дала огроман допринос обнови српске државе и њених институција.

У свом изузетно богатом животу, био је активни учесник четири рата, француско-пруског (1870/71), начелник српског војног санитета у два српско-турска рата (1876–78) и српско-бугарског рата (1885) и заточеник у Првом светском рату. Сретао је најистакнутије људе свога времена, из области медицине, књижевности, политике, дипломатије, разговарао и преговарао са неким од најзначајнијих државника свога времена, био гост председника, краљева, царева и султана, али и политички осуђеник и заточеник.

Да би што боље одговорио овом врло захтевном задатку, Одбор је одлучио да се у Галерији Српске академије приреди изложба о животу и делу Владана Ђорђевића са репрезентативним каталогом, да се организује научни скуп о његовом животу и делу, да се изда двојезично издање о његовом животу, делу и времену у коме је деловао, да се изда зборник

радова са научног скупа и да се издају његове „Успомене“, које у рукопису скоро цео век чекају на објављивање.

Чланови Одбора су поделили задатке. Академици Владимир Кањух и Радоје Чоловић су се старали о прилозима о академику Владану Ђорђевићу који су на било који начин у вези са медицином, дописни члан САНУ Мирјана Радојевић о радовима који се односе на његову делатност у дипломатији, државним и државничким пословима, а дописни члан Јован Делић о радовима из области књижевности.

Чланови Одбора изражавају велику захвалност свим ауторима прилога, а посебно рецензентима, академицима Василију Крестићу, Нади Милошевић Ђорђевић, Миодрагу Чолићу и Љубодрагу Димићу, и професорима Душану Иванићу и Горану М. Максимовићу, који су уложили велики труд да анализирају и оцене прилоге који се налазе у књизи.

О Владану Ђорђевићу су написане књиге и бројни радови, анализирани су његове делатности у разним областима, одржавани су научни скупови, држана предавања и припређиване изложбе. По сазнању Одбора, ово је први пут да се на једном месту настоји да се осветле његове делатности у свим областима у којима је делао, медицини, књижевности, друштвеним, дипломатским, државним и државничким и другим областима.

Свесни да ни на једном научном скупу о Владану Ђорђевићу није могуће рећи све, и да ће увек остати нешто што није обухваћено и анализирано, чланови Одбора се ипак надају да ће њихов труд и труд великог броја приложника у књигама и предавача на научном скупу помоћи да учесници скупа и читаоци пратећих публикација стекну једну потпунију слику о животу и делу академика Владана Ђорђевића.

Одбор је био одлучио да се научни скуп одржи на 176. годишњицу рођења академика Владана Ђорђевића и да се радови планирани за научни скуп објаве у књизи „Владан Ђорђевић, живот и дело“ пре одржавања скупа 3. и 4. децембра 2020. године.

Нажалост, иако су све припреме биле обављене, због пандемије изазване корона вирусом и рестрикција које су уведене у циљу њеног сузбијања, одржавање научног скупа у планирано време није било могуће, тако да је скуп морао да се одложи и биће одржан чим то буде било могуће.

Уредници

ВЛАДАН ЂОРЂЕВИЋ И ИВАЊДАНСКИ АТЕНТАТ

ВЛАДИМИР ЈОВАНОВИЋ*

С а ж е т а к. – Рад представља анализу политичког деловања Владана Ђорђевића у време настанка личног режима из октобра 1897, као и преглед догађаја везаних за Ивањдански атентат из 1899. године. Посебно поглавље посвећено је настанку разних репресивних механизма у Србији, устројених ради заштите династије Обреновића. Реч је о институцијама попут преког суда и политичке полиције, основаних током 1899. године. Тумачење сложених маневара Владана Ђорђевића, као и његових покушаја да очува своје политичке позиције дистанцирањем од прекомерне употребе силе над ухапшеним радикалима, централни је део овог рада. Завршно поглавље посвећено је контроверзном наслеђу Октобарског режима, као и реакцијама домаће књижевности, која је у Ђорђевићевом репресивном режиму нашла плодан материјал за најбоља дела наше сатиричке прозе. Радило се о оштрој критици једног насилног политичког поретка, који се заснивао на страху, удвориштву и доушништву, као и на разгранатој мрежи агената-провокаatora.

Кључне речи: Владан Ђорђевић, Обреновићи, преки суд, самодржавље, тајна полиција

Лични режим, установљен у Србији крајем 19. века, био је један од последњих политичких експеримената које је Милан Обреновић започео. Бивши краљ, по речима једног од његових блиских сарадника, био је човек великих крајности.¹ Као што је од 1885. чинио све како би напустио власт и постао обичан грађанин, тако је свега неколико година после тог чина почео упорно да ради на томе да се поново домогне напуштених позиција. Скривени мотиви Милана Обреновића били су личне и политичке, али и чисто финансијске природе. Својим расипним начином живљења по монденским средиштима Европе, бивши краљ не само што је утрошио знатне новчане приходе већ је начинио и огромне дугове, те је осећао велику потребу за новцем.² Стога је једини излаз из те непријатне ситуације Милан Обреновић видео у поновном учешћу у власти, макар и у улози савладара, у којој се јавља управо током последњих година 19. века.³

* Историјски институт у Београду, имејл: vladimir.jovanovic@iib.ac.rs

¹ Мемоари Вукашина Ј. Пејровића, приредио С. Турлаков, Београд 2009, стр. 154.

² Гргур Јакшић, *Из новије српске историје*, Београд 1953, стр. 163–167, 206–210.

³ Владо Ст. Маријан, *Повратак грофа од Такова*, Београд 2013, стр. 413–414, 431–433.

План повратка Милана Обреновића на српску политичку сцену сводио се на довођење једне, на први поглед сасвим неутралне политичке личности на власт.⁴ Био је то доктор медицине, искусан политичар и доскорашњи српски дипломата у Цариграду Владан Ђорђевић, иза којег су стајали сами Обреновићи. На велико изненађење српске јавности, он је већ у октобру 1897. постављен на место министра-председника. Политички програм нове владе, чији је творац заправо био Милан Обреновић, састојао се у следећем. Најпре би биле растројене већ постојеће политичке организације у земљи, а пре свих Радикална странка. Потом би се, уместо дотадашњих партија, контрола политичког живота нашла у рукама двора, уз мање или више насилну пацификацију јавне сцене. Притом би знатно био појачан полицијски притисак и надзор над свим потенцијално опасним личностима у земљи.

По спровођењу тих крајње реакционарних мера био би утврђен један нов, врло ригидан политички поредак, којим би се управљало из самог двора. Тиме би уједно био окончан и приватан рат краља Милана са радикалима, који је, уз повремене прекиде, трајао готово две деценије. Коначно, у земљи би у једној слабо прикривеној форми завладало самодржавље, као давнашњи сан свих апсолутизму склоних монарха. Утолико је и лични режим из 1897, посматран са своје техничке стране, представљао занимљив покушај наглог скретања ка конзервативним политичким обрасцима, уместо постојећег вишепартијског система. Цензура, надзор над политичким животом и пријем достава, управо у то време постали су омиљена оруђа у рукама владајуће мањине. Склоност сужавању обима грађанских слобода, наметање политички мотивисаних закона, као и тајновити начини управе, кључне су одлике таквог система владавине. Владавина Александра и Милана Обреновића, упркос формалним изјавама о нераскидивој љубави између династије и народа, била је заснована на претњама и страху.

Шире посматрано, лични режим последњих Обреновића био је само један од већ застарелих механизма власти, какви су ницали у Србији на преласку 19. у 20. век. Апсурдност таквог начина управе ипак није била видљива на први поглед, док су њени стварни циљеви постали јасни тек после извесног времена. У првом тренутку, двор је истицао да гложење око власти и вечита партијска подељеност представљају главни узрок унутрашњих слабости и болест, коју ваља лечити. Стога су, уместо слободног избора по већ постојећим страначким линијама, краљеви инсистирали на грађанској послушности и политичкој пасивности самих поданика. Зато је, после вишегодишњих покушаја са различитим облицима партијске владавине, од 1897. изнова понуђено самодржавље, као спасоносно решење.⁵

Лични режим остао је упамћен и по министру-председнику кабинета Владану Ђорђевићу, који се налазио на његовом челу од 1897. до 1900. године. Званично познат под звучним називом – режим „рада и реда“ или Октобарски режим, касније је остао у

⁴ Слободан Јовановић, *Влада Александра Обреновића (1897–1903)*, II, Београд 1990, стр. 13–16.

⁵ С. Јовановић, *нав. дело*, II, стр. 16–17.

сећању и под погрдним називом „владановштина“.⁶ На изненађење многих савременика, повратак конзервативним начинима управе био је крунисан почетним успехом. Краљ Александар понудио је током околбра 1897. Владану Ђорђевићу да формира владу, под сасвим јасним условима. О њеним плановима, програму, као и о личностима које ће бити постављане на одређена министарска места, одлучиваће се у двору. Тачније, млади краљ, по саветима свог много искуснијег оца, доносиће кључне одлуке. Иако је без устезања прихватио место председника Владе, Ђорђевић је заправо само слушао савете оних који су га и довели на тај положај.⁷ Тако је у октобру 1897. настао лични режим, један од најнепопуларнијих у новијој историји Србије.

Владан Ђорђевић није случајно ушао у најужи избор за новог председника Владе. Напротив, он је био идеалан кандидат за тај положај, будући да је безусловна послушност била први услов за учешће у таквој врсти владавине. Прагматичан и савитљив у односима са двором, он се већ показао и као способан администратор, свестан да ће зарад учешћа у власти бити приморан да гута многе „живе жабе политичке“.⁸ То је Ђорђевићева омиљена метафора, којом је објашњавао свој неугодан и несамосталан положај пред краљевима Миланом и Александром. Славољубив и сујетан на сопствени успех, Ђорђевић је био типичан представник нове генерације српских званичника који су прихватање таквог, макар и условљеног положаја, сматрали круном своје државничке каријере.⁹ При томе, први министар новог кабинета није био једини од српских политичара који су били спремни да се посвете оживљавању пројекта самодржавља. Већина нових министара били су присталице аутократије и људи који су осећали личну одбојност према демократским облицима управе.

План учвршћења система личне власти из 1897. био је плод замисли краља Милана, док је у читавом програму увођења самодржавља краљ Александар био главни помагач.

⁶ Детаљније о режиму Владана Ђорђевића, Божо Савић, *Владановићина*, Београд 1901.

⁷ Занимљиво је да Ђорђевић у својим успоменама чак и не крије да је његов положај председника личног режима био формалан и сасвим технички. Он је врло добро разумео да власт лежи у рукама краљева, док је он само асистент у спровођењу званичне политике. Владан Ђорђевић, *Крај једне династије*, Београд 1905, I, стр. 1–22.

⁸ *Мемоари Вукашина Ј. Пејровића*, стр. 155; В. Ђорђевић, *нав. дело*, I, стр. 73.

⁹ Положај кабинета Владана Ђорђевића донекле је био сличан положају режима Светомира Николајевића из 1894. године. И он је, по налозима краља Милана, имао да заврши неколико важних државних послова. Најпре, да поврати снагу Уставу из 1869, као и права члана краљевског дома Милану Обреновићу. Чим је тај задатак обављен, Николајевићева влада је оборена. Паја Михајловић у својим дневницима бележи како је краљ Милан користио политичаре према тренутним потребама, отворено изјављујући: „Ја вас цедим као лимун и кад ми не требате ја вас бацам.“ Без обзира на то, српски званичници просто су се утркивали у својој услужности према њему. Како је то признао један од њих: „Кад међу нас дође Милан, сви му се хватамо за пешеве, ко ће пре да му помогне скинути шишел.“ Паја Михајловић, *Дневници*, приредила Ј. Милановић, Београд 2010, стр. 266; С. Јовановић, *нав. дело*, стр. 250–267.

Он је и предложио оснивање кабинета Владану Ђорђевићу, који је радо прихватио понуђени положај. Кључна реченица која објашњава замисли младог краља Александра била је она „да у Србији има озбиљних људи који су уверени да би апсолутизам брзо излечио Србију од свију невоља од којих она данас страда“.¹⁰ Ђорђевић је без устезања примио краљев предлог и убрзо се показао као користан извршилац свих налога који су стизали из двора. Чак и оних мање пријатних, који су се састојали у избацавању из службе свих оних које су краљеви сматрали за нелојалне или антидинастичне. Између осталих, таква је била судбина Паје Михајловића, председника Главне контроле. Тај иначе сасвим исправан чиновник био је по изричитом захтеву краља Александра бачен у пензију. Слично је прошао и Стојан Протић, као и многи други радикали који су лишени државне службе. Притом се Ђорђевић најчешће правдао да су захтеви двора, ма како непријатни, бивали прихваћени тек после упорног отпора који им је он пружао.¹¹

Читав програм повратка самодржављу био је спроведен по унапред израђеном сценарију. Прво је на место министра полиције требало довести особу способну да својим ауторитетом учврсти лични режим. То је био Јеврем Андоновић, искусан полицијски администратор, апсолутно одан двору. Потом је путем полицијског апарата и мреже окружних начелника било потребно припремити погодне кандидате за нове скупштинске посланике. Циљ двора било је постизање апсолутне победе на изборима за 1898. годину, после које ће уследити крупне структурне промене политичког система у Краљевини. Стога су уз координацију министра полиције, окружних и средњих начелника, најпре одабрани погодни кандидати за изборе, како би радикалима било онемогућено да продру са својим противкандидатима. Парола је била да се за посланике по сваку цену морају изабрати људи од реда, сеоске газде и имућнији кандидати, насупрот радикалских опонената.¹² Уз свесрдну припомоћ Владе и полицијског апарата, изборни резултати представљали су пун успех двора. Пораз радикала био је потпун, будући да је опозиција тријумфовала само у једној од близу две стотине изборних јединица.¹³

Захваљујући уложеним напорима, Скупштина из 1898. била је једна од најпослушнијих у новијој историји Србије. Потпуна контрола над законодавним телом значила је да ће посланици без устручавања гласати за сваки закон који двор пред њих постави. Дobar познавалац прилика, Чедомиљ Мијатовић се у својим успоменама осврнуо на једну занимљиву околност, везану за методе којим је краљ Александар спроводио своје намере у дело. Окупљајући посланике на нарочитим конференцијама у двору, краљ би од њих отворено захтевао да, као знак своје патриотске дужности и оданости династији, гласају за предложене законе. Држање Владана Ђорђевића у тим приликама, и његова претерана

¹⁰ В. Ђорђевић, *нав. дело*, I, стр. 7.

¹¹ Владан Ђорђевић је такву своју одлуку мотивисао тиме што је сам краљ Александар то од њега захтевао. П. Михајловић, *нав. дело*, стр. 243–246, 249–250; уп. В. Ђорђевић, *нав. дело*, I, стр. 73, 79–81.

¹² В. Ђорђевић, *нав. дело*, I, стр. 411–414.

¹³ Васа Казимировић, *Никола Пашић и његова доба 1845–1926*, I, Београд 1990, стр. 555–558; Живан Живановић, *Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века*, IV, Београд 1925, стр. 94.

услужност, сматрао је Мијатовић, били су велика грешка. Он је до те мере потхрањивао илузију свемоћи младог краља и потпомагао његове захтеве да је притисак на посланике увек изазивао жељени резултат.¹⁴ Отворени притисак извршне власти на ону законодавну, класичан је пример апсолутистичких смерова новог српског режима.¹⁵

Са тако питомом Скупштином, двор је 1898. без јачег отпора постигао своје кључне политичке циљеве. Једна од првих мера било је укидање страначког организовања у земљи. Према изменама у Закону о зборовима и удружењима, свим чиновницима и званичницима, али и свештеницима и учитељима, под претњом казне било је забрањено да учествују на политичким окупљањима.¹⁶ Био је то крај партијског живота у Србији. Потом, уведене су врло оштре измене и у Закону о штампи, за коју је сама власт тврдила да се исувише „разуздала“.¹⁷ Зато је новим изменама било спречено излажење сваког гласила које би се и у најмањој мери показало као опозиционо. Према речима самих народних посланика, „морамо се постарати да спасемо душу народну од тровања, које се врши злоупотребом јавне речи“.¹⁸ Најзад, једна од важних политичких одлука Нишке скупштине било је и гашење последњих трагова општинске самоуправе. Уместо дотадашњег начина избора кметова на локалним сеоским зборовима, они су убудуће постављани и обарани с власти простим полицијским именовањем.¹⁹

Потом је извршена и обимна реформа школског система, при чему је драстично смањен број средњих школа по Србији. Крајњи циљ те политике било је сузбијање радикализма, за који се у двору веровало да међу учитељима има највише поклоника. Сем тога, укидање гимназија и полугимназија широм земље требало је да измени постојећу структуру кандидата за средњошколско образовање.²⁰ Према тврдњама Владана Ђорђевића, Велика школа и мноштво гимназија постале су сасвим излишне институције, ако не и штетне по укупан развој просвете.²¹ Оне су се постепено извргле у својеврсне машине за фабриковање превеликог броја кандидата, за касније бирократске позиције. Мноштво оних који би касније добијали позиције у државној служби, увећавало је тај „чиновнички

¹⁴ Ch. Mijatovich, *A Royal Tragedy*, New York 1907, p. 101.

¹⁵ Како је то духовито приметио један савременик скуштинских догађаја из 1898, сами посланици су у пуном смислу речи били „препарирани“ од стране краља Александра. Ж. Живановић, *нав. дело*, IV, стр. 73.

¹⁶ *Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији*, LIII, стр. 494–495.

¹⁷ В. Ђорђевић, *нав. дело*, I, стр. 510, 516.

¹⁸ *Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији*, LIII, стр. 154–159.

¹⁹ Ružica Guzina, *Opština u Srbiji 1838–1918*, Beograd 1976, стр. 326–328; Мирослав Свирчевић, *Локална управа и развој модерне српске државе*, Београд 2011, стр. 433–434.

²⁰ Према мишљењу доктора Ђорђевића, основна школа учинила је за народну просвету много мање него описмењивање које се стицало током служења војног рока. Стога је основне школе требало преиначити „у практичне пољопривредне школе“. В. Ђорђевић, *нав. дело*, I, стр. 94–95.

²¹ В. Ђорђевић, *нав. дело*, I, стр. 515; *Мемоари Вукашина Ј. Петровића*, стр. 152.

пролетаријат“; склон каснијој критици власти и политичкој агитацији. Намера режима била је да знатно умањи број кандидата за постојеће чиновничке положаје.

Образовна реформа имала је за циљ и да масу становништва окрене ка економски продуктивнијим, али мање популарним привредним занимањима, или ка средњим стручним школама. Осим тога, одлукама Нишке скупштине финансијски терет школства је са државног буџета био пребачен на локални прирез, који су плаћали сељаци.²² У исто време, уложени су значајни напори и средства како би се увећао број нижих официра и подофицира, у складу са дугорочним плановима војне реформе.²³ Како је то сликовито сумирао један од поклоника новог курса, политика Владана Ђорђевића енергично је сузбила опозицију, свештеника је сабила у цркву, а учитеља у школу.²⁴ У намери да додатно притисне радикалске активисте, власт је нарочито учитељима забранила свако даље партијско деловање.²⁵

Програм Владе који се сводио на гушење слободне речи, јачање милитаризма и култа династије, спроведен је у врло кратком року. За мање од годину дана од успостављања новог режима, чинило се да је двор без икаквих потешкоћа постигао своје главне циљеве. Иако су многи закони које је Скупштина усвојила били врло реакционарни, посланици су предложена решења махом прихватили акламацијом, без претходне расправе. По завршетку скупштинских седница, окончаних укидањем политичких слобода у земљи, читава Скупштина окупила се на свечаном ручку, који је за њих том приликом приредио краљ Александар. После ручка, према сећањима Владана Ђорђевића, у башти краљевог двора „играло је коло од самих народних посланика и Министара“.²⁶ Тим бизарним догађајем, који је представљао врхунац политичког цинизма новог режима, била је закључена Народна скупштина из 1898. године.

Иако његова популарност у јавности свакако није била увећана, Владан Ђорђевић се показао као способан званичник. Чинило се да оштро скретање двора у десно даје добре резултате, иако по цену гушења политичких слобода у држави. Посматрано површно, била је то слика једне просперитетне монархије, коју је сам режим наметао. Као што то и сам Ђорђевић у својим успоменама признаје, сам кабинет продуковао је слику хармоније и вештачким путем јачао представу о једном снажном, стабилном поретку. Слога између владара и поданика била је учвршћена величањем култа династије и бројним нарученим видовима адорације. Откривање споменика у част кнеза Милоша Обреновића, током 1898. године, издигнуто је на ниво државних светковина.²⁷ Том приликом, мноштво

²² С. Јовановић, *нав. дело*, II, стр. 29–30.

²³ Милић Ј. Милићевић, *Реформа војске Србије*, Београд 2002, стр. 99–125.

²⁴ В. Ђорђевић, *нав. дело*, II, стр. 232.

²⁵ С. Јовановић, *нав. дело*, II, стр. 31–34.

²⁶ В. Ђорђевић, *нав. дело*, I, стр. 613.

²⁷ Према краљевском указу од 14. јула 1898, „Књаз Милош Т. Обреновић I. називаће се од сада Милош Велики“. *Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији*, LIII, стр. 178; Игор Борозан,

званичника било је позвано да одржи патриотске и династичке говоре пред окупљеном масом Пожаревљана.²⁸

Читав тај напор, међутим, био је ускоро озбиљно угрожен догађајем који је уздрмао саме темеље личног режима. Реч је о атентату на краља Милана из 1899, као акту класичног политичког насиља. Својим неочекиваним последицама, а посебно жестоким реакцијама самог двора, он је открио читав низ необичних слабости унутар самог поретка. Покушај убиства Милана Обреновића у самом центру Београда, средином 1899. године, догађај је познат у српској историографији као Ивањдански атентат. Он је указао да лични режим, иако је споља деловао врло снажно, заправо представља једну крајње нестабилну творевину, склону самоурушавању. Управо су прекомерне и исхитрене реакције двора на тај политички напад биле показатељ бројних унутрашњих слабости. Доказ да и један сасвим неуспешан атентат може озбиљно да поткопа ту пажљиво грађену конструкцију.

Лична акција појединца, или организованих конспиративних група, у циљу насилне промене власти, популаран је вид отпора постојећим режимима. Крајем 19. и почетком 20. века, атентат као начин да се уништи постојећи политички систем један је од омиљених облика асиметричног рата, присутног широм Европе.²⁹ Но, за разлику од многих сличних покушаја који су завршени рањавањем или чак смрћу појединих монарха, атентат на краља Милана, који се средином 1899. збио у Београду, већ на први поглед деловао је сасвим неозбиљно. Сам атентатор, Ђуро Кнежевић, био је политички сасвим безначајна особа. Сиромашан младић пореклом из Босне, чији је друштвени статус био потпуно маргиналан. Но управо стога, Ђуро Кнежевић био је савршени „манџуријски кандидат“, личност чији су мотиви и разлози остали потпуно нејасни савременицима.³⁰ Једино по чему је постао познат била је чињеница да је на краља Милана испалио више хитаца из непосредне близине. Међутим, ни један од њих није озбиљније повредио краља нити његовог пратиоца и ађутанта, мајора Лукића.³¹

Репрезентативна култура и политичка промена, Београд 2006, стр. 289–357; Мирослав Тимотијевић, *Таковски устанак – Српске Цвеи*, Београд 2012, стр. 323–329.

²⁸ В. Ђорђевић, *нав. дело*, I, стр. 519–528.

²⁹ Детаљније о томе: Ernst A. Vizetelly, *Anarchists, their faith and their record*, New York John Lane Company, 1911; Michael Kemp, *Bombs, Bullets and Bread, The Politics of Anarchist Terrorism Worldwide, 1866–1926*, McFarland & Company 2018.

³⁰ Сама кованица „манџуријски кандидат“ настала је средином педесетих година 20. века, убрзо по завршетку Корејског рата. Она је означавала убицу чији је ум претходно био испран путем хипнозе. Личност која се у потпуности налазила под контролом неке стране, непријатељски настројене државе. John D. Marks, *The Search for the Manchurian Candidate, the CIA and Mind Control*, Times Books 1979, p. 9, 183, 186.

³¹ Извештај старешине кварта Варошког од 24. VI 1899. садржи и лекарски налаз о повредама које су том приликом биле нанете Милану Обреновићу. Према том извештају, све повреде површинске су природе и сасвим су ишчезле, после свега пар дана. Архив Србије, ф. Ивањдански атентат, 103.

Иако неуспешан, тај догађај показао је како крупне импликације може имати један, на први поглед неозбиљан покушај. Велика је штета што се ни данас, више од једног столећа касније, не може са сигурношћу утврдити зашто је и уз чију помоћ један двадесеттворогодишњи младић одлучио да пуца на кола краља Милана у покрету. Сами мотиви атентатора, као и многе околности под којима је напад изведен, остали су нејасни. Чињеница је, међутим, да атентатор очевидно није озбиљније припремао свој покушај. Цепни револвер који је том приликом употребио био је непрецизно и, како ће се показати, сасвим неефикасно оружје. Била је то једна од јефтиних али доступних верзија револвера, каква се за мање од десет динара могла набавити у српској престоници. Краљ Милан је своје срећно избегавање касније објаснио чињеницом да је том приликом случајно носио свилену кошуљу са које су меци напросто склизнули. Јер, како је закључио, метак тешко пробија свилу, нарочито кад долази са стране.³²

Никола Пашић је, међутим, у својим каснијим исповестима, изнео једну другу, много занимљивију претпоставку. Он је изјавио како је лако могуће да је неко од агената полиције, који је дознао за Кнежевићеву убилачку намеру, успео да замени његову муницију неком другом, много слабијом. Лаковерни атентатор стога је предузео напад том новом муницијом која је, у ствари, била потпуно безбедна.³³ Чињеница је да ни краљ Милан ни његов пратилац нису били теже повређени током напада. Као уосталом ни сам починилац атентата, који је по извршеном чину пуцао и на себе, у жељи да изврши самоубиство.³⁴ Сви ти подаци дали су материјала за тврдњу како је читав атентат био унапред удешен од стране самог краља Милана, а да је уместо бојеве муниције Кнежевић пуцао „ћор-фишецима“.

Каква год да је била стварна позадина тих необичних догађаја, извесно је да је само четири дана по атентату био основан Преки суд и заведено ванредно стање за варош Београд и Округ подунавски.³⁵ Маса радикала у престоници и по унутрашњости била је ухапшена, као и већина чланова Главног одбора Радикалне странке.³⁶ Читав званични рад

³² *Мемоари Вукашина Ј. Петровића*, стр. 156.

³³ Према Пашићевим речима, атентатор „пошто је већ купио револвер и метке, он се даје наговорити, да су то слаби меци, и да их треба заменити другим, који ће имати јачи барут. Та се замена чини, и он пуца с тим мецима, који су по оцени стручне комисије толико слаби били, да нису могли убити ни на 10 метара“. Никола Пашић, *Моја ђолијичка исповест*, приредио М. Војводић, Београд 1989, стр. 149.

³⁴ Вештачењем стручне комисије, коју је чинило више од двадесет пушکارа, трговаца и фабриканата оружјем из Београда, установљено је да је атентатор испалио четири хица, а да је нађено само једно зрно са шупљим оловним врхом. Затим, да је пуцано са раздаљине од свега четири метра или мање, револвером калибра 12 милиметара, глатке, неизолучене цеви. Муниција коју је атентатор користио донета је са стране, а по мишљењу комисије чини се да је „пуњена“ код наших мајстора. Комисија је такође установила да се таквим типом оружја може убити само из непосредне близине, са раздаљине не веће од 12 до 15 корачаја (4–5 метара). АС, ф. Ивањдански атентат, 103.

³⁵ *Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији*, LIV, стр. 561–566.

³⁶ АС, МУД, П, 1899, Поверљива грађа; Коста Д. Јездич, *Ивањдански атентат* и Никола Пашић, Београд 1926, стр. 63–67.

око атентата, као и сама истрага, постали су убрзо повод за нова политичка разрачунавања у Србији. Брз у доношењу сопствених закључака и врло пристрасан, Милан Обреновић је свега пар минута пошто је избегао атентат пред окупљеном масом грађана изјављивао да је тај напад свакако био дело радикала.³⁷

Паралелно са Преким судом и престоничком полицијском управом, истрагом је било руковођено из самог двора. Ваља истаћи да краљ Милан није нимало веровао у способности својих полицијских „буквараца“, како их је увредљиво називао. Напротив, он их је сматрао сасвим неспособнима да уђу у траг једне сложене завере, коју је приписивао руској тајној полицији или присталицама црногорског кнеза Николе.³⁸ Стога је Милан Обреновић, у маниру великоварошког полицајца, решио да лично трага за организаторима атентата. Полицијски званичници, ма колико спремни да испуне налоге двора, били су све даље од одговора на питање ко је и зашто припремио напад на краља.³⁹ За потребе једне тако обимне и разгранате истраге, био је отворен и ванредан кредит у висини од 100.000 динара. Из њега је требало покрити трошкове настале прибављањем бројних информација прикупљених подмићивањем различитих лица, за које се веровало да ће открити тајне налогодавце ивањданског догађаја.⁴⁰

Но упркос великом труду самих иследника, чак и недозвољеним средствима која су у београдској Главњачи била примењивана, резултати истраге били су врло слаби. Нико од оптужених радикала није се могао повезати ни са самим атентатором, нити са спољним факторима, осумњиченим за напад. Ни масовни претреси, ни застрашивања ухапшених нису уродила плодом.⁴¹ У међувремену, много људи дало је свој, мање или више исцрпан исказ о догађају који је толико узбудио престоничке духове. Тако је и доктор Коста Динић, један од отворених противника династије Обреновића, из далеког Конга примао вести о необичним приликама у Србији. Он је, између осталог, дознао и то да у Београду влада право „опсадно стање“ док се људи хапсе у маси.⁴²

Међу онима који су изнели свој суд о узроцима атентата посебно место заузима министар-председник, којег су се ти непријатни догађаји нарочито тичали. Владан Ђорђевић, који се у време атентата налазио на лечењу у иностранству, био је у врло непријатној ситуацији. На питање да ли да се што хитније врати у Србију, из двора му је одговорено

³⁷ Н. Пашић, *нав. дело*, стр. 148; С. Јовановић, *нав. дело*, II, стр. 94; *Мемоари Вукашина Ј. Пејровића*, стр. 156.

³⁸ С. Јовановић, *нав. дело*, II, стр. 97.

³⁹ Министар унутрашњих дела Јеврем Андоновић изјавио је да је сама завера „једна одвратна врзина, сплетена и постављена руком, која је толико моћна, да се та врзина не може ни пробити ни обићи. Против те силне руке нема код нас ни смелости ни снаге за борбу“. Нажалост, Андоновић није детаљније образлагао тај свој сасвим неразговорни исказ. К. Јездић, *нав. дело*, стр. 58.

⁴⁰ В. Ђорђевић, *нав. дело*, II, стр. 524–525.

⁴¹ Димитрије Ђорђевић, *Милован Миловановић*, Београд 1962, стр. 54–55; С. Јовановић, *нав. дело*, II, стр. 97–98.

⁴² Ана Цицковић, *Коста Динић*, Горњи Милановац 2012, стр. 92.

да то није потребно, те је наредних дана остао на лечењу.⁴³ Касније је ту околност искористио да од себе отклони сваку одговорност за полицијске грубости и неупутности којима су ухапшени радикали били изложени. На многим местима у својим мемоарским записима он је поновио да о самом току истраге није знао ништа. Упркос томе, он је у више наврата енергично побијао и тврдње како су ухапшени били физички злостављани и мучени глађу и жеђу.⁴⁴

Као један од најзагонетнијих догађаја у Србији на крају 19. века, Ивањдански атентат је свакако бацио дугу сенку на Ђорђевићев режим „рада и реда“. Он заузима централно место у читавом низу појава које разоткривају наличје личне власти, а понајвише њену слабост.⁴⁵ Уз полицију, која се по ко зна који пут показала неспособна да заштити крунисане главе, велики део одговорности пао је и на самог Владана Ђорђевића, који се чинио невешт пред терором и безакоњем који су средином 1899. године завладали Србијом. Сасвим пасиван у време када је из двора наређивано хапшење и прогон многих радикала, Ђорђевић се касније бранио чињеницом да у време атентата а ни после њега није био питан за кораке који ће у међувремену бити покренути.⁴⁶

Оно што је међутим било сасвим извесно јесте да је атентат на краља Милана био одличан повод за коначан обрачун са радикалима. Убрзо су уследили полицијски претреси и хапшења широм земље.⁴⁷ Многа од тих хапшења била су сасвим насумична, чак и произвољна, изведена у намери да се обичан свет просто застраши.⁴⁸ С друге стране, резултати рада Преког суда, упркос разгранатој истрази, били су врло скромни. Претресом станова и анализом списа који су том приликом били пронађени није откривен чак ни наговештај велике завере која је имала да обори династију. Та околност поколебала је полицијске власти, јер упркос мноштву трагова није било опипљивих доказа да је нешто

⁴³ Објашњење Владана Ђорђевића било је да му је његов заменик на месту министра-председника саопштио краљев налог да не долази у Србију како тиме не би увећао узнемирење јавности и изазвао сумњу како је режим много озбиљније уздрман. В. Ђорђевић, *нав. дело*, II, стр. 313.

⁴⁴ Ђорђевић се и касније враћао на несрећни Ивањдански атентат, упорно понављајући да се са ухапшенима у београдској Главњачи хумано поступало. Владан Ђорђевић, *Министар у айсу*, Београд 1909, I, стр. 66–68; С. Јовановић, *нав. дело*, II, стр. 140.

⁴⁵ Нови министар полиције Ђорђе Генчић упозоравао је почетком августа 1899. поверљивим путем своје званичнике да морају бити посебно пажљиви приликом претреса који се, како се и сам уверио, „врло лабаво врше“ те се често морају чинити и по други пут. АС, МУД, П, 1899, Поверљива грађа.

⁴⁶ Једна од првих личности која је ухапшена био је управо Никола Пашић, који је свега неколико дана раније пуштен из пожаревачког затвора, где је издржавао казну због штампарске кривице и увреде краља. К. Јездич, *нав. дело*, стр. 43–44.

⁴⁷ Мира Радојевић, *Ивањдански аџенџиџи и млађа инџелиџиџија – случај Божидара В. Марковића*, Мешовита грађа, 2007, XXVIII, стр. 205–222.

⁴⁸ Тако је између осталих поступао и начелник Округа крајинског Михаило Ковачевић. Он је већ 30. јула 1899. предлагао да се поједини ватрени радикали превентивно похапсе и предају суду, „како би и други видели зле последице од таквога кажњивог рада“. АС, МУД, П, 1899, Поверљива грађа.

озбиљно припремано било за извршење преврата, било за какву масовну побуну од какве се стрепело у двору. Радикали на које су краљеви отворено посумњали били су овај пут сасвим недужни.

У међувремену, план двора да се једним потезом ослободи радикала и додатно учврсти своје позиције показао се као неизводљив.⁴⁹ Страни дипломати, пре свих аустроугарски, били су против оштрих мера, јер су докази о умешаности радикала у заверу били слаби. Читав процес заправо је одавао утисак једне произвољне освете која ће, у крајњој линији, имати негативне последице по саму династију Обреновића. Упркос томе, из двора се упорно инсистирало на суђењу по кратком поступку и тражене су најстроже казне за осумњичене.⁵⁰ Истрага је, међутим, све јасније указивала да се радикали, а пре свих Никола Пашић и Коста Таушановић, никако не могу повезати са самим атентатом. Криза Владе, на коју ће пасти одговорност за прекомерну суровост према политичким противницима, била је на помолу.

Чак су и поједини чланови кабинета подозревали да суђење поводом Ивањданског атентата не представља ништа друго до један врло невешто монтиран судски процес. Вукашин Петровић рецимо није скривао своју бојазан да су председник Преког суда Лаза Поповић, као и други чланови тог судског тела људи кадри „да донесу онаку пресуду, каква им се озго затражи“.⁵¹ Још један од обавештених савременика, који је видео какво осветничко расположење влада у српском двору тих дана, је изјавио: „Преки суд не суди ни по доказима ни по савести, већ по наредби.“⁵² Не чуди зато да се већина чланова кабинета показала несклона претераној строгости, те је убрзо почела да пружа пасиван отпор. Такав став међу првима је заузео Вукашин Петровић, настојећи да све екстремније потезе двора сузбије вештом дипломатском акцијом.⁵³

Чињеница је да се Владан Ђорђевић убрзо по атентату нашао у врло непријатној ситуацији, везан личном оданошћу према краљу Милану и неотпоран на његове захтеве.⁵⁴ У својим публицистичким написима, међутим, он енергично побија сваку везу са самом полицијском истрагом, као и са евентуалним злостављањем осумњичених радикала. Контроверзан положај првог министра, који ни о чему не одлучује, али сноси одговорност за учешће у власти, врло се лако да наслутити из његових обимних забележака. Добар део мемоарског списа – *Крај једне династије*, посвећен је управо Ђорђевићевој улози

⁴⁹ Јован Авакумовић, *Мемоари*, приредио С. Турлаков, Сремски Карловци – Нови Сад 2008, стр. 405–409.

⁵⁰ Uroš Stanković, *Ivanjdanski atentat i Preki sud u pismima kralja Aleksandra Obrenovića Dragi Mašin*, Zbornik radova Pravnog fakulteta, Novi Sad, vol. XLIV, br. 1, str. 201–209.

⁵¹ *Мемоари Вукашина Ј. Пејровића*, стр. 161.

⁵² Јован Жујовић, *Дневник*, приредио Б. Тодоровић, Београд 1986, I, стр. 102.

⁵³ *Мемоари Вукашина Ј. Пејровића*, стр. 163–167.

⁵⁴ Ђорђевић чак признаје да је пристао и на захтев краља Милана да сачини некакав нарочити елаборат за потребе саме иследне комисије Преког суда. В. Ђорђевић, *Крај једне династије*, II, стр. 568–570.

у драматичним догађајима из 1899. Посебно је интересантна глава под тенденциозним насловом „На живот или на смрт“, у којој се Ђорђевић труди да прикаже како је упорно покушавао да спречи ликвидацију радикалских вођа.⁵⁵

У тим преобимним пасажима Ђорђевић је сабрао мноштво својих дијалога са краљевима, дипломатских извештаја, као и опсежне исечке из страних новина. То је просечном читаоцу врло тешко и непрегледно штиво, мешавина екстатичних излива верности Обреновићима и полемичких расправа са страном, махом непријатељски настројеном штампом. Нажалост, најмање су поуздани управо они делови текста у којима се Ђорђевић „бори“ са сопственом савешћу. За разлику од тих Ђорђевићевих исповести, успомене његовог кабинетског колеге и личног пријатеља Вукашина Петровића, посвећене истој тематици, концизне су и представљају много информативније штиво. Но иако корисне за контролу Ђорђевићевих навода, Петровићеве белешке такође су у знатној мери контаминирани његовим нарочитим односом према двору Обреновића. Кључни Петровићев мотив, као уосталом и Ђорђевићев, није било ништа друго до правдање сопственог учешћа у једном врло непопуларном личном режиму.

Ипак, занимљиво је да се Вукашин Петровић, као заменик министра-председника, много боље сналазио у кризној ситуацији каква је настала средином 1899. године. Први задатак којем је приступио, како би спречио пренагљене потезе краљева Милана и Александра, био је да охрабри европске, а посебно аустријске дипломате да енергичним корацима зауставе несмотрене реакције српског двора. Пре свега њихово настојање да се, макар и без довољно доказа, вођ радикала Пашић осуди на смрт. Ослањајући се на свој политички инстинкт и тактичност, Петровић је успео да поколеба и касније одврати двор од те погубне намере. Убрзо после аустријских, сличан сигнал упутили су руски, британски и немачки дипломатски кругови, противни беспотребном проливању крви.⁵⁶

Подозревајући да ће ускоро и сам можда бити смењен са места министра-председника, Ђорђевић је убрзо по повратку у земљу ускладио своје држање оном које је већ заузео Вукашин Петровић. И он је почетком септембра почео да ради на ублажавању екстремних ставова двора, сматрајући да осветољубивим односом према радикалима краљеви чине непоправљиву штету међународном угледу земље. У супротном, Ђорђевић је нудио своју неопозиву оставку.⁵⁷ Александар и Милан Обреновић били су врло разочарани тако снажном реакцијом страних дипломата, а још и више отпором сопствених министара.⁵⁸ Српском двору јасно је стављено до знања да је за европску јавност погубљење политичких противника, са тако slabим оптужним доказима, апсолутно неприхватљиво.

Пред сложним држањем сопствених министара који нуде оставке и под притиском страних дипломата, Обреновићи су се нашли у доста незгодној ситуацији. Њима је у том тренутку било потребно макар и привидно оправдање за обустављање читавог казненог

⁵⁵ *Исто*, стр. 581–589.

⁵⁶ *Мемоари Вукашина Ј. Пејровића*, стр. 162–167.

⁵⁷ В. Ђорђевић, *Крај једне династије*, II, стр. 583–585.

⁵⁸ С. Јовановић, *нав. дело*, II, стр. 111–115.

механизма који су већ ставили у погон. Средином септембра 1899. проблем се сводио на питање како омогућити Преком суду да донесе одлуку која ће истовремено задовољити и српски двор и стране дипломате? Спасоносно решење нађено је захваљујући безобзирном министру полиције Ђорђу Генчићу, чије су манипулаторске способности искоришћене до максимума. То решење, међутим, било је и потврда да читав поредак у Србији последњих Обреновића почива на макијавелистичким начинима управе.

Наиме, док су страни дипломати вршили јак притисак на Обреновиће да одустану од преких мера против радикала, српски двор је у исто време улагао грозничаве напоре да се избави из незавидне ситуације у коју је сам себе довео. Тражен је начин да се Пашић, макар лукавством и обманом, принуди на признање како тобоже сам сноси велики део одговорности за кризу у какву је режим запао. Уједно, од њега је захтевано да на себе преузме и улогу денунцијанта, те да јавно именује све оне радикале који су пружали највећи отпор политици Обреновића у претходном периоду. При том је Пашићу било јасно наговештено да ће само једним таквим исказом пред Преким судом спасити своје политичке истомишљенике од сигурне смрти.⁵⁹ Уцењен таквим захтевом министра полиције у, како је то сам истакао, „глуво доба ноћи“, сломљен неизвесношћу и у оковима, Пашић је убрзо дао тражени исказ, на велико изненађење саме публике која је присуствовала процесу.

Ова занимљива епизода нашла је посебно место у обимним успоменама Владана Ђорђевића.⁶⁰ Министар-председник није скривао наслалу када се Пашић јавно раскајао и притом одрекао и самог радикалског покрета. Уз инсистирање на својој потпуној оданости династији Обреновића, Пашић је чак изјавио да ће том циљу посветити остатак свог живота. То сасвим неочекивано признање довело је до наглог обрта и ублажавања казне за вођу радикала. Од потајног нихилисте и револуционара, Пашић је постао најпокорнији слуга двора Обреновића. Он је уједно био и једини од осуђеника коме је већ изречена казна у трајању од пет година затвора била одмах поништена.⁶¹ Сам атентатор Кнежевић убрзо је стрељан на Карабурми, док је на смрт, иако у одсуству, био осуђен једино радикалски првак Ранко Тајсић.⁶² И док је Пашић ускоро пуштен на слободу и био у прилици да изјављује своју дубоку захвалност двору, остали радикали нису били те среће. Многи од њих су осуђени на дугогодишње затворске казне и убрзо спроведени на принудни рад у нездраву војну тврђаву крај Кладова на Дунаву.⁶³

У својим каснијим исповестима Пашић се правдао да је такав исказ дао под јаким притиском и услед уверења да ће тим поступком, мада унижен, спасити своје политичке сараднике. Иако се својим држањем и изнуђеним признањем избавио из велике опасности,

⁵⁹ Н. Пашић, *нав. дело*, стр. 152–153; С. Јовановић, *нав. дело*, II, стр. 115–120.

⁶⁰ В. Ђорђевић, *Крај једне династије*, II, стр. 632–635.

⁶¹ *Мале новине*, бр. 302, 13. IX 1899.

⁶² Драгоје Тодоровић, *Народни трибун Ранко Тајсић*, Београд 1983, стр. 354–357.

⁶³ Ж. Живановић, *нав. дело*, IV, стр. 116; С. Јовановић, *нав. дело*, II, стр. 120.

Пашић је за дуже време био одстрањен из јавног живота.⁶⁴ Наводно, своју изјаву он је писао по упутствима министра полиције, а по концепту који је претходно саставио сам краљ Милан.⁶⁵ За успех у свом неуобичајеном инквизиторском предузећу, Генчић је био награђен једним од највиших државних одличја – Таковском звездом.⁶⁶ За своје учешће у Преком суду, још пар полицијских чиновника било је награђено високим одличјима, као и вртоглавим напретком у каријери. Династичка лојалност и заштита монарха показали су се као веома лукративне делатности.⁶⁷ У међувремену, средином септембра 1899, било је укинута ванредно стање, као и Преки суд, за варош Београд и Подунавски округ. На први поглед, чинило се да је поредак учвршћен и да ће ствари кренути редовним током. Бар је министар-председник покушавао да у таквом светлу прикаже прилике које су уследиле у Србији.

Истини за вољу, Ђорђевићево виђење Ивањданског атентата, као и читавог судског процеса који је потом уследио, препуно је празнина и мањкавости. Стога је често много занимљивије пратити оно што Ђорђевић пропушта да каже од онога што је истицао. Пре свега, чињеница је да лични режим није ни најмање ублажио притисак на стварне, или имагинарне противнике поретка. Напротив, већ октобра 1899. године у погон је стављен и нарочит апарат тајне полиције, чији су агенти почели да врше масован надзор над мноштвом сумњивих личности широм земље. Рад на организовању апарата политичке полиције започео је оснивањем посебног одељења унутар Министарства унутрашњих дела. Под занимљивим називом – Одељење за поверљиве полицијске послове, та полиција безбедности основана је већ 5. октобра 1899.⁶⁸

Уколико се узму у обзир и измене које су по кратком поступку биле унете у Казнени законик Краљевине Србије, извесно је да притисак на противнике режима не само што није ублажен већ је, напротив, био додатно појачан.⁶⁹ Вербални деликт, који је и у претходном периоду често коришћен као допунско средство за одбрану режима, обogaћен је новим одредбама. Проширени су управо они параграфи који су за циљ имали да спрече

⁶⁴ В. Казимировић, *нав. дело*, I, стр. 571–580; С. Јовановић, *нав. дело*, II, стр. 115–119.

⁶⁵ После атентата, поједини радикали тврдили су да је Пашић своју изјаву пред Преким судом „писао по диктовању Ђорђа Генчића, тадашњег министра унутрашњих дела, (са концепта краља Милана)“. К. Јездић, *нав. дело*, стр. 79.

⁶⁶ То високо одличје Генчићу је уручено на предлог самог Ђорђевића. Краљ је прихватио такав предлог, уз напомену да је заиста ружно када министар нема бар један орден на реверу свог фрака. В. Ђорђевић, *Крај једне династије*, II, стр. 640.

⁶⁷ Већ средином 1900. некадашњи комесар Преког суда Настас Андоновић постаје начелник Министарства унутрашњих дела, док председник Преког суда Лазар Поповић постаје министар полиције у такозваном Свадбеном министарству из јула 1900. године.

⁶⁸ *Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији*, LIV, стр. 756–757.

⁶⁹ Према § 876 Казненог законика, унетом већ 6. октобра 1899, сваки напад на члана краљевског дома, који би ишао за тим да се овај усмрти, лиши слободе или прогна из земље, казниће се смрћу. *Казнени законик и кривични судски йосџуџак*, приредио Г. Никетић, Београд 1924, стр. 71.

сваки евентуални напад на личност и достојанство српског краља.⁷⁰ Не чуди стога што су многе странице приватних дневника и мемоарских списа остале празне, управо за време које говори о Ивањданском атентату. Страх од могућих изненадних претреса, као и од злонамерних тумачења писане или јавно изговорене речи, увукао се дубоко у редове грађанства.⁷¹

Сам атентат био је окидач који је указао колико мало вере режим има у сопствене грађане. Двор је показао спремност да се послужи и недопуштеним средствима, у немогућности да проникне у саме узроке атентата какав је био Кнежевићев. Тај догађај, међутим, открио је и суштинску неспособност полиције да заштити монарха, спречи атентат и расветли његову позадину. О томе сведочи и чињеница да је један од главних осумњичених за припрему атентата, окружни начелник Живко Анђелић, нађен обешен у ћелији београдске Главњаче. Дакле у самом средишту престоничке полиције. То је само додатно ослабило веру у способност полицијског апарата, задуженог за заштиту српског монарха.⁷² Још значајније, тај атентат указао је и на спремност појединих полицијских званичника да учествују у стварању монтираних судских процеса употребом претњи, лажних сведока, чак и агената-провокатора.

Разни облици притиска стављени су у погон како би се очувао један нестабилан лични режим. Био је то у пуном смислу речи сутон правне државе, образложен „вишим“ државним разлогом. Тим начином, читаво друштво колективно је стављено под полицијску присмотру и индиректно осумњичено за нелојалност према режиму. Међу полицијским списковима оних који ће бити редовно надзирани налазиле су се сасвим различите личности. Социјалисти, студенти-емигранти из Петрограда, Црногорци, Босанци, македонски револуционари, ретки анархисти, као и све друге „сумњиве“ личности које би се затекле у Србији.⁷³ Расписом министра Генчића, захтевано је не само од полицијских званичника већ и од локалних кафеџија да надзиру путнике који би одсели у њиховом објекту, и да о томе редовно извештавају извршну власт.⁷⁴

Уједно, градским улицама крстарио је велики број агената тајне полиције у цивилу, као и добровољних ухода режима. Наравно, та врста плаћеног доушништва привукла је многе, који су пожелели да постану формални агенти те нове тајне полиције. Међу њима, било је мноштво врло проблематичних личности – од банкротираних трговаца, до бивших чиновника отпуштених из службе услед злоупотреба, као и некаквих приватних детектива који су настојали да обезбеде сопствену егзистенцију. Велико је питање колико

⁷⁰ Према изменама § 916, такође унетим 6. октобра 1899, „Ко речима, печатаним или непечатаним писменим саставом, ликовима или ма каквим изображењем или знацима увреди владајућег Краља, или иначе ма што предузима или изговори, из чега се мрзост на њега породити или чиме се он подсмеху или презрењу изложити може, да се казни затвором од једне до пет година“. *Истио*, стр. 73–74.

⁷¹ П. Михајловић, *нав. дело*, стр. 15, 19; С. Јовановић, *нав. дело*, II, стр. 124.

⁷² В. Ђорђевић, *Крај једне династије*, II, стр. 571–576.

⁷³ *Полицијски гласник*, 1899, бр. 51, стр. 400.

⁷⁴ *Истио*, 1899, бр. 32, стр. 247–248.

је таква служба режиму могла бити од користи, у случају каквог озбиљније припремљеног напада на Обреновиће. Сасвим је извесно, међутим, да је јавност била врло непријатно изненађена сазнањем да у њеним редовима има много полицијских ухода и жбира који властима шаљу редовне извештаје о нелојалном понашању самих грађана.

Све то сведочи о великом расколу између слободног мишљења које је затирано и својеврсног менталног туторства, које је режим покушао да наметне својим поданицима. Укратко, радило се о једном дубоко подељеном друштву које је власт сврстала у две, сасвим различите категорије. Оне лојалне, послушне и покорне, и оне друге, којима се могла приписати ма каква политичка кривица. Људе, који су по неком основу били обележени као подозриви и неисправни.⁷⁵ Карактеристично је и то да у последњој години режима Владана Ђорђевића, антидинастичност самих поданика често није ни доказивана, већ је прихватана као вероватна. Реагујући страхом на могући напад, режим је и сам свесно усађивао страх међу обичне грађане, очекујући да анонимна достава постане доказ личне лојалности према династији Обреновића.⁷⁶

Појава тајне полиције на улицама српских вароши, а посебно пријем лажних достава, постали су згодан начин да се науди противнику, уносећи још више забуне у једно оштро подељено друштво. У атмосфери неслободе која је завладала, докази династичке лојалности били су једнако лажни, колико и многе анонимне пасквиле. Наручени изрази династичке наклоности, као и шупље фразе о вечној верности Обреновићима на то јасно упућују. Један од савременика ивањданских догађаја кратко је прокоментарисао како цела београдска штампа просто кипти „хипокризијом и одвратним удвориштвом“.⁷⁷ Био је то тек део мучне атмосфере која је лебдела над Србијом после Ивањданског атентата. Земљом, у којој министар-председник страхује од некаквих међународних завера које прете поретку, док угледни новинари попут Пере Тодоровића састављају хвалоспеве режиму, који се заснива на полицијској цензури и лажној достави.

Много веродостојније него новински чланци препуни аутоцензуре, о том времену лицемерја и страха сведочи ренесанса сатиричне прозе која је изнова процветала у Србији. Досетка, иронија и гротеска били су много убојитије оружје у рукама неколицине хумориста но што су то могли бити сви комплоти које су наводно смишљали заклету непријатељи поретка и владајуће династије. Разобличавање те нове строгости, путем ангажоване политичке сатире, показало се као најмоћнији начин за јачање слободног духа. Два писца која су открила пуну истину о наличју личног режима Обреновића били су Јанко Веселиновић и Радоје Домановић. Први је демистификовао политички лик председника Владе Владана Ђорђевића, док је други оголио сву бизарност самог поретка, насталог у име виших државних разлога.

⁷⁵ Један од многих који су у то време били прогнани из Србије био је и Јован Жујовић, професор Велике школе. Ђорђевићу, наравно, та одлука двора није била нимало пријатна, али је ипак морао да стави свој потпис на указ који је краљ Александар претходно већ потписао. Ј. Жујовић, *нав. дело*, I, стр. 98–102; В. Ђорђевић, *Крај једне династије*, II, стр. 554.

⁷⁶ К. Јездић, *нав. дело*, стр. 75–76; С. Јовановић, *нав. дело*, II, стр. 124.

⁷⁷ К. Јездић, *нав. дело*, стр. 67.

Снага језгровите Домановићеве сатире, упоређена са помпезним и претенциозним стилем Владана Ђорђевића, открива сву бесмисленост личног режима. Домановић својом сатиричком поруком ставља под лупу читав прегршт националних митова и стереотипа – од лажног кафанског нарицања над Косовом, преко полтронства и удвориштва оних који дрхћу пред династичким наслеђем, све до бизарних начина управе земљом. Довољно је прочитати свега неколико страница његове *Сѝрагије*, или приповетку *Краљевић Марко њо друји њуји међу Србима*, па да читаоцу постане невероватна осиноост режима који се уз помоћ казних параграфа размахује у Србији на самом крају 19. века.

Једнако оштар у својој критици режима био је и Јанко Веселиновић, који је са доктором Ђорђевићем већ имао личне, неизмирене рачуне.⁷⁸ Његов роман *Јунак наших дана* био је у наставцима објављиван у часопису *Дело* још 1898. године, дакле у време Владановог режима. Тим романом сасвим је демаскиран имагинарни јунак, доктор Срећко Срећковић, иза којег се заправо крила стварна историјска личност Владана Ђорђевића. Не чуди да је тај покушај Јанка Веселиновића био нагло обустављен, чим је власт наслутила о каквој врсти критике је реч.⁷⁹ Јунак наших дана тип је бескарактерног каријеристе, који гази преко свих обзира стреми се слави и личном успеху, по сваку цену. Важно је истаћи да текстови Јанка Веселиновића, а посебно Радоја Домановића, представљају редак али довољно смео одговор на суморан и насилан Октобарски режим из 1897. године.

Када је реч о политичкој каријери самог Владана Ђорђевића, она је прекинута недуго по окончању судског процеса везаног за Ивањдански атентат. Објава веридбе са бившом дворском дамом Драгом Машин, средином 1900, коју је Александар Обреновић у потаји припремио без знања краља Милана и Владана Ђорђевића, изненада је срушила читав режим.⁸⁰ Са позиције министра-председника Ђорђевић је сишао одбачен и неомиљен. Према речима једног од његових ретких биографа, после вести о паду Ђорђевићевог режима данима је трајало народно весеље, уз обавезне печене волове по трговима, пијанке и прангијања широм земље.⁸¹ Као и многи други званичници пре њега, и Ђорђевић је по паду с власти био подвргнут строгом полицијском надзору, средствима које је краљ Александар радо користио против политичара које је сматрао нелојалнима. Под сталним полицијским

⁷⁸ Крајем септембра 1897. књижевник Јанко Веселиновић осуђен је на месец дана затвора због увредљивог чланка под насловом „Прилог биографији једног ниткова“, посвећеног Пери Тодоровићу, а објављеног у *Дневном листу*. Међутим, Апелациони суд је ту казну касније повисио на три месеца затвора. Управник београдске полиције Риста Бадемлић препоручивао је да се Веселиновић (тада у звању учитеља) избаци из службе, уз мотивацију да ће бити бољи „кад огладни“. Андрија Раденић, *Пројон њолићичких њројивника у режиму Александра Обреновића 1893–1903*, Београд 1973, стр. 194–197.

⁷⁹ *Дело*, 1898, XX, стр. 520.

⁸⁰ Ана Милићевић/Луњевица, *Моја сесѝра краљица Драја*, Београд 1995, стр. 74–75, 88, 112; Сузана Рајић, *Владан Ђорђевић, биографија њоузданог обреновићевца*, Београд 2007, стр. 247–263.

⁸¹ Милан Јовановић Стојимировић, *Силуете сѝарог Бејрага*, 1987, II, стр. 96.

мерама, Ђорђевић је убрзо био принуђен да емигрира у Беч, где је присуствовао смрти свог политичког покровитеља Милана Обреновића, почетком 1901. године.⁸²

То међутим није био крај Ђорђевићевих покушаја да се врати, ако не у политичку, а оно бар у публицистичку арену. Свега пар година по нестанку династије којој је тако усрдно служио, Ђорђевић објављује своје капитално дело – *Крај једне династије*. Кроз њега, он се труди да вештим конструисањем волуминозног наратива пронађе сопствено место међу заслужним српским државницима. И у својим каснијим мемоарским списима, попут књиге *Министар у ајсу*, Ђорђевић се изнова враћа на несрећне догађаје везане за Ивањдански атентат, опет доследно избегавајући да прихвати сопствену одговорност за поступање према ухапшеним радикалима.⁸³

Тек у краћем спису – *Моја одбрана њед судом*, Ђорђевић признаје, иако сасвим нерадо, да сноси бар део моралне одговорности за стање какво је у Србији настало убрзо по атентату из 1899. године. Том приликом, он износи следеће: „Упркос великих погрешака, које је моја влада у свом великом Обреновићизму починила после атентата, напредак који је земља у свима правцима постигла до атентата, беше Србију тако задовољио, да се и та криза сретно пребродила, и краљ Александар био је у почетку 1900. године на врхунцу популарности.”⁸⁴ Та кратка и врло контрадикторна изјава открива да се Владан Ђорђевић ни после губитка положаја није одрекао своје прошлости, нити својих политичких амбиција. Он је чврсто веровао да упркос бројним почињеним грешкама, његов режим заиста заслужује много више поштовања код публике.⁸⁵

Чак ни по нестанку династије Обреновића, Владан Ђорђевић не одустаје од таквих идеја већ, напротив, верује да би промена на престолу могла да помогне његов скори повратак на власт. Године 1904. он је покушао да се поново укључи у високу политику, овај пут приближавањем двору Петра Карађорђевића. Са неколицином истомишљеника, међу којима су се налазили Вукашин Петровић и Ђорђе Генчић, он је намеравао да се наметне као вођ нове конзервативне странке, која би била својеврсна противтежа поново свемоћном утицају радикала. Он је сматрао да насупрот хаоса, који је по нестанку Обреновића завладао унутрашњом политиком, само једна јака конзервативна влада може да унесе више реда и поврати ауторитет српској држави.⁸⁶

⁸² Занимљиво је да у тим, по Ђорђевића тешким временима, нису сви заборавили на бившег првог министра. Један од ретких који му је указивао дужну пажњу, сматрајући да је сасвим незаслужено уклоњен са свог положаја, био је и новинар Стеван Јовић. Он је чак тврдио да у Србији има још људи, од којих су поједини и на министарским положајима, који сматрају да би била велика срећа уколико би се Ђорђевић можда изнова нашао на власти. АС, Лични фонд, Владан Ђорђевић, 161.

⁸³ В. Ђорђевић, *Министар у ајсу*, I, стр. 66–68.

⁸⁴ В. Ђорђевић, *Моја одбрана њед судом*, Београд 1906, стр. 92.

⁸⁵ Већ на самом почетку личног режима, Владан Ђорђевић је у једном наступу искрености открио да гаји крупне политичке амбиције. Наиме, он је намеравао да у погодном тренутку оснује нову, конзервативну владу, после које ће коначно престати да гута жабе, које му сада чешће застају у грлу. Тек тада, тврдио је, биће у прилици да покаже „шта зна и шта хоће“. *Мемоари Вукашина Ј. Петровића*, стр. 155.

⁸⁶ *Истио*, стр. 202.

Међутим, тај као и сви слични покушаји остали су безуспешни, док Владан Ђорђевић за савременике остаје неко ко је позајмио свој политички углед једној сасвим неодговорној личној власти. При томе, његови упорни публицистички покушаји одбране сопственог политичког наслеђа рађали су само нове нападе бројних противника.⁸⁷ Коначно, као и многи други савременици, и Владан Ђорђевић је после 1903. био обележен као човек бивше династије те је, попут Пере Тодоровића, убрзо постао човек прошлости. Маргинализован је и одбачен од јавног мњења, које је у њему видело само властољубивог и охолог министра једног мрачног режима. О томе је сведочио и термин „владановштина“, који је задуго остао синоним за један нарочит, крајње неомиљен начин владавине.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА:

Архив Србије, Ивањдански атентат
Архив Србије, Лични фонд, Владан Ђорђевић
Архив Србије, Министарство унутрашњих дела, Полицијско одељење, Поверљива грађа
Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији, LIII
Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији, LIV
Казнени законик и кривични судски йостйууак, приредио Г. Никетић, Београд 1924.
Раденић А., *Пројон йолийичких йрошйивника у режиму Александра Обреновића 1893–1903*, Београд 1973.

Периодика

Дело
Мале новине
Полицијски гласник
Правда

Литература

Авакумовић Ј., *Мемоари*, приредио С. Турлаков, Сремски Карловци – Нови Сад 2008.
Борозан И., *Рейрезентијативна култура и йолийичка йројајанда*, Београд 2006.
Vizetelly E. A., *Anarchists, their faith and their record*, New York John Lane Company, 1911.
Guzina R., *Opština u Srbiji 1838–1918*, Beograd 1976.
Ђорђевић В., *Крај једне династије*, I, Београд 1905.
Ђорђевић В., *Крај једне династије*, II, Београд 1905.

⁸⁷ Противници Владана Ђорђевића били су неупоредиво креативнији у својој немилосрдној критици његовог бившег режима. Посебно оштри били су написи који су излазили у листу *Правда*, конзервативном дневном гласилу. *Правда*, бр. 99, 27. IV 1905; *Истио*, бр. 161, 10. VII 1905; *Истио*, бр. 167, 17. VII 1905.

- Ђорђевић, В., *Моја одбрана пред судом*, Београд 1906.
- Ђорђевић В., *Министар у аису*, I, Београд 1909.
- Ђорђевић Д., *Милован Миловановић*, Београд 1962.
- Живановић Ж., *Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века*, IV, Београд 1925.
- Жујовић Ј., *Дневник*, I, приредио Б. Тодоровић, Београд 1986.
- Јакшић Г., *Из новије српске историје*, Београд 1953.
- Јездић К., *Ивањдански атентат и Никола Пашић*, Београд 1926.
- Јовановић С., *Влада Александра Обреновића (1889–1897)*, I, Београд 1990.
- Јовановић С., *Влада Александра Обреновића (1897–1903)*, II, Београд 1990.
- Јовановић Стојимировић М., *Силуете старог Београда*, II, Београд 1987.
- Казимировић В., *Никола Пашић и његово доба 1845–1926*, I, Београд 1990.
- Kemp M., *Bombs Bullets and Bread, The Politics of Anarchist Terrorism Worldwide, 1866–1926*, McFarland & Company 2018.
- Маријан В., *Повратак трофа од Такова*, Београд 2013.
- Marks J., *The Search for the Manchurian Candidate, the CIA and Mind Control*, Times Books 1979.
- Мемоари Вукашина Ј. Пејровића*, приредио С. Турлаков, Београд 2009.
- Мijatovich Ch., *A Royal Tragedy*, New York 1907.
- Милићевић М. Ј., *Реформа војске Србије*, Београд 2002.
- Милићевић/Луњевица А., *Моја сестра краљица Драга*, Београд 1995.
- Михаиловић П., *Дневници*, приредила Ј. Милановић, Београд 2010.
- Пашић Н., *Моја политичка историја*, приредио М. Војводић, Београд 1989.
- Радојевић М., *Ивањдански атентат и млађа интеллигенција – случај Божидара В. Марковића*, Мешовита грађа, 2007, XXVIII, стр. 203–224.
- Рајић С., *Владан Ђорђевић, биографија поузданој обреновићевца*, Београд 2007.
- Савић Б., *Владановићина*, Београд 1901.
- Свирчевић М., *Локална ујрава и развој модерне српске државе*, Београд 2011.
- Stanković U., *Ivanjdanski atentat i Preki sud u pismima kralja Aleksandra Obrenovića Dragi Mašin*, Zbornik radova Pravnog fakulteta, Novi Sad, vol. XLIV, br. 1, str. 199–216.
- Тимотијевић М., *Таковски усјанак – Српске Цвети*, Београд 2012.
- Тодоровић Б., *Народни трибун Ранко Тајсић*, Београд 1983.
- Цицковић А., *Коста Динић*, Горњи Милановац 2012.

Vladimir Jovanović

VLADAN ĐORĐEVIĆ AND THE IVANDAN ASSASSINATION ATTEMPT

S u m m a r y

Vladan Đorđević's regime was established in October 1897. It was an ambitious attempt at returning to autocracy in Serbia, and at the same time it was an attack on the already weakened Radical Party. His regime reached its highest achievement in 1898, when, after scoring a complete

triumph in the parliamentary elections, many institutions were shut down, which guaranteed the freedom of public speech, party association, as well as municipal self-government. With its new program, the government sought to completely exclude the Radicals from political life, as well as to permanently establish the dominance of the royal court in the political life of the country. From the outside, the October regime seemed stable and secure.

However, the sudden assassination attempt against King Milan in Belgrade downtown in mid-1899, spotlighted the actual weakness of the regime. Court-martial and a state of emergency, which were soon introduced, failed to consolidate the power. On the contrary, mass police arrests and threats of retaliation against the Radicals made by the royal court only weakened the regime's position in the eyes of European public opinion. At the same time, foreign diplomats put strong pressure on the Serbian royal court to abandon extreme measures, especially carrying out death sentences on the Radicals. The fact that the investigation failed to establish the guilt of the assassinator and additional repressive measures only deepened the crisis that threatened to cause the fall of Đorđević's cabinet. The solution was found in an unusual compromise, for which credit went to the new Minister of Interior, Đorđe Genčić. On that occasion, he had recourse to artifice and deception to extort a written confession from Nikola Pašić, as the main suspect. Having been subjected to threat and intimidation, the leader of Radicals publicly admitted the alleged responsibility for antidynastic conduct of some members of the Radical Party before Court-martial. It was a rigged trial, but also a great success of the royal court shrinking from no means to avoid the crisis of government and the consequences for the Obrenović dynasty. Nevertheless, these semi measures were not enough for the regime, and it soon established the secret political police, in charge of setting up surveillance on the real and imaginary enemies of the dynasty. Many denunciators and agents-provocateurs cruised Serbia, spreading fear and mistrust among the citizens. Even though Đorđević stood aside during the investigation, he still did not escape the deserved criticism of the Serbian public, given that he headed a very unpopular regime. His sudden fall ensued in mid-1900, after the announcement of King Aleksandar's engagement to the former court lady Draga Mašin. The unexpected turn of events forced all members of Đorđević's cabinet to offer their resignation.

Đorđević was remembered as a supporter of extremely reactionary and undemocratic ways of government. His later attempts to justify at least to some extent his own participation in the regime of the last Obrenovićs were doomed to failure. On the contrary, his regime served as an inspiration to an entire generation of Serbian satirists, who subjected his government to thorough criticism. Vladan Đorđević's regime soon became a synonym for a difficult and authoritarian order, as that emerging in Serbia at the turn of the 20th century.